

Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna

Складносурядне речення

In: Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna. *Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 102-108

ISBN 978-80-210-6350-1; ISBN 978-80-210-6353-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128807>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Поняття про складносурядне речення

До складносурядних речень належать речення, утворені з двох чи кількох структурно автономних частин і пов'язаних сурядними сполучниками.

УВАГА! Живання сурядного сполучника виступає основним формальним показником синтаксичної єдності складносурядного речення. Тривалий час такі речення називали рівно-рядно-зложеними, або сполукою речень на тій підставі, що поєднуються головні речення (В. Сімович та ін.).

Супровідними величинами сурядного зв'язку постають:

- 1) співвідносність видо-часових форм дієслів-присудків,
- 2) інтонаційні особливості;
- 3) лексичне наповнення предикативних частин та ін.

В організації складносурядних речень та у вираженні їхніх граматичних значень беруть участь:

1) синтаксично спеціалізовані слова (*тому, все-таки, все ж, все одно, тільки, врешті-решт* і под.): *Вода була чистою, і все-таки входити в неї чомусь було Остапові боязно* (В. Підмогильний);

2) анафоричні займенники (*він, сам, той, цей, там, тоді* та ін.): *Добрий сміх вчить, а тому треба навчатись по-доброму сміятись* (А. Яна);

3) неповнота другої частини: *Деся лунала мелодія в гаю, але лунала ніжно* (А. Яна);

4) наявність у першій частині спільного для всіх частин компонента: *Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина* (А. Шиян). *Лише гул від копит степом котився та хліба шелестіли* (А. Головка).

У зв'язку частин складносурядного речення значну роль відіграють особливості типізованого лексичного наповнення предикативних частин. Так, для складносурядних речень з протиставними відношеннями властивою є наявність у предикативних частинах різноманітних лексичних протиставлень, що посилюють загальне звучання: *Уже двічі за місяць дощі пройшли по всьому району, але над Васильківкою їх не було* (О. Слісаренко) (протиставляються сполуки *пройшли дощі* та *їх не було* – відношення протиставно-обмежувальні).

2. Основні різновиди складносурядних речень

Розгляд складносурядних речень ґрунтується на особливостях їхньої формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної організації.

На формально-граматичному рівні складносурядні речення поділяються на **формально елементарні та формально неелементарні**.

До **перших** належать такі, які складаються з двох предикативних частин, об'єднаних сурядним синтаксичним зв'язком: *Здається, майже все перебалакали, проте розходиться не поспішали* (Є.Гуцало) та ін.

Формально неелементарні складносурядні речення складаються з трьох і більше предикативних частин: *Зеленіють жита, і любов одцвіла, і волошки у полі синіють* (В.Сосюра) і под.

На семантико-синтаксичному рівні складносурядні речення поділяються на **семантично елементарні** та **семантично неелементарні**.

До **перших** належать речення, що складаються з двох предикативних частин, кожна з яких є семантично елементарною: *Забудеться все – і не забудеться нічого* та ін.

Семантично неелементарними складносурядними реченнями є такі, що складаються з трьох і більше предикативних частин: *І зашумує наша нива, І знову виросте наш дім, І пам'ятника бронза сива* *Засяє золотом новим* (М.Рильський).

До **семантично неелементарних** складносурядних речень належать також ті, які складаються з двох предикативних частин, водночас хоча б одна з них є семантично неелементарною: *Нагорі чулася розмова, проте ніхто не поспішав спускатись в погріб* (П.Гуріненко) (перша предикативна частина охоплює дві пропозиції: *чулася розмова + розмова відбувалася нагорі*).

За комунікативною настановою складносурядні речення поділяються на: **розповідні**, **питальні**, **спонукальні** та ін.

Розповідні складносурядні речення своїм призначенням мають повідомлення про певні факти, події, донесення інформації: *Шугає вітер, а сніжні зорі все мені цілують чоло гаряче* (Леся Українка) і под.

Питальні складносурядні речення містять у своєму складі те чи те питання, що спонукає слухача, читача до певної відповіді на нього: *Од вікна до мене в хату червонясте світло впало, чи то вуличне світло, чи то полиски пожежі?.. Чи се лютий біль у мене тихий стогін вириває, чи то стогне бранець-лицар, знемагаючи од рани?..* (Леся Українка) та ін.

Спонукальні складносурядні речення спонукають до певних дій, виражають різною мірою волевияв мовця: *Сиди й читай і про нашу долю розповідай, і згадуй все, що було колись* (А.Яна) і т.ін.

За емоційно-експресивним забарвленням складносурядні речення можуть бути **окличними** (емоційно забарвленими) та **неокличними** (емоційно незабарвленими): *Недалеко блиснуло і далі загриміло!* (М.Стельмах). *З журбою радість обнялась...В слъзогах, як жемчугах, мій сміх, І з дивним ранком ніч злилась, І як мені розняти їх?! стверджувальні та заперечні.*

До першого різновиду належать речення, в яких стверджується наявність певного факту об'єктивної дійсності: *Давно в минулім дні твоєї слави, І плаче дзвонів стоголоса мідь* (М.Зеров).

У **заперечних** реченнях заперечується певний факт або реалія об'єктивної дійсності: *Не усміхається мені світ, і зорі щастя уже не несуть* (А.Яна).

На комунікативному рівні складносурядні речення можуть зазнавати різних напрямів актуалізації: зміна розташування теми та реми, структурно цілісне речення членується на кілька комунікативних одиниць (парцеляція): *Я згадував її. Я жив тим кожним ментом. Беріг в душі як найдорожчий скарб. А він ходив в каптані з позументом, в казну по лікоть руку запускав* (Л.Костенко).

3. Смыслові відношення між частинами складносурядного речення

Розрізнення смыслових типів складносурядних речень здійснюється за типами використаних сполучників.

3.1. Складносурядні речення з єднальними сполучниками

У таких реченнях виражаються єднальні відношення, з-поміж яких розмежовуються:

- 1) **єднально-перелічувальні**,
- 2) **єднально-поширювальні**,
- 3) **єднально-результативні** та інші відношення.

За особливостями будови та граматичного значення складносурядні речення з єднальними сполучниками поділяються на:

- 1) **складносурядні речення однорідного складу** та
- 2) **складносурядні речення неоднорідного складу**.

У складносурядних реченнях **однорідного складу** предикативні частини з'єднуються сполучниками *і, та, ні... ні* та виражають **єднально-перелічувальні відношення** (перераховуються однорідні події – одночасні або послідовні): *Скоро уся долина і гори блищали вогнями і разом з димом з землі здіймалася вгору і пісня* (М.Коцюбинський).

Складносурядні речення **неоднорідного складу** становлять поєднання двох сурядних компонентів, що є **неадекватними за семантикою**: сполучники *і, та* (в значенні *і*), *також, теж*, що виражають **єднально-поширювальні, єднально-результативні** та інші відношення.

У **єднально-поширювальних** реченнях (сполучники *і, та* (в значенні *і*)) наявне відносне смыслове підпорядкування другої частини першій: *Написали швиденько оголошення, і це значно полегшило наші пошуки* (З газ.).

У **єднально-результативних** складносурядних реченнях (сполучник *і*) друга частина виражає результат, наслідок, висновок, що є похідним першої частини (посилюється сло-

вами *тому*, *значить*, *варто* та ін.): *Дощ йшов довго, і тому все в лісі було мокре і якесь відчужене* (О.Слісаренко).

Складносурядні речення, сурядні частини яких з'єднані сполучником *і*, можуть виражати також **умовно-наслідкові** та **причиново-наслідкові** відношення, що зумовлюється особливостями лексичного наповнення частин: *Подивіться вранці на сонце, в літню спекотну пору, і ви відчуєте якусь важку тривогу* (З газ.). *Наступила цього року рання весна – й обгорнули душу старого тривожні роздуми про майбутній урожай...* (А.Яна).

Частотними при єднальних сполучниках постають **єднально-ототожнювальні** (сполучники *також*, *теж*), **єднально-градаційні** (*не тільки... але й, не тільки... а й, не лише... але й, не лише... а й*) відношення.

За **єднально-ототожнювальних** відношень наявне повне ототожнення змісту першої та другої предикативних частин (посилюється словами типу *також*, *теж*): *Все прочитано, переглянуто, і свідчення очевидців також взято до уваги* ((З газ.).

За **градаційних** відношень смислове навантаження першої та другої частин чітко розмежовуються, особливо в комунікативному плані: перша частина наголошує відоме (тема), а друга частина окреслює невідоме (рема): *Не тільки для Степана ця новина була приголомшливою, але й для самої дівчини все було несподіваним* (В.Підмогильний).

3.2. Складносурядні речення з розділовими сполучниками

охоплюють відношення **взаємовиключення** і **чергування** подій. Усі складносурядні речення з розділовими сполучниками належать до складносурядних речень однорідного складу.

Відношення **взаємовиключення** виражаються за допомогою сполучників *або*, *чи*, *не то... не то, чи то... чи то*. Сполучники *або*, *чи* можуть бути одиничними та повторюваними. Вони вказують, що зміст першої, другої та наступної частин виключають один одного: *Чи то кров мені в скроні гукає, чи то серце аж так стучоче?* (Б.Олійник). *Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля* (М. Коцюбинський). *Чи то зір підвів, чи серце чекати втомилося* (З журн.). *Або розумне казати, або зовсім мовчать* (Народна творчість).

У реченнях із семантикою **чергування** (сполучник *то... то* (повторюваний)) мова йде про події в різних часових планах, тобто такі, які чергуються: *То мати гукає, то мати шепоче, Мене виряджаючи в дальню дорогу...* (П.Воронько). *То Катря усе хвалить, то Катря усе ганить...* (Марко Вовчок).

3.3. Складносурядні речення з протиставними сполучниками

охоплюють **зіставні** та **протиставні** відношення. Такі речення незалежно від однорідного чи неоднорідного їхнього складу є тільки двокомпонентними.

У **зіставних** реченнях (сполучники *а* і *та* (в значенні *а*)) зіставляються різні явища, водночас вони не заперечують одне одного. Звідси наявність у предикативних частинах лексичних елементів однієї тематичної групи: *Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні* (П.Воронько) (у другій частині лексичний компонент *привчала* еліпсований). *Нехай я отруєна злою журбою, Та в пісні на всяку отруту є лік...* (Леся Українка).

Речення з **протиставними** відношеннями (сполучники *але, та* (в значенні *але*), *зате, проте, однак* та ін.) виражають:

- 1) протиставно-обмежувальні,
- 2) протиставно-допустові,
- 3) протиставно-компенсувальні та інші відношення.

У **протиставно-обмежувальних** реченнях (сполучники *але, однак*) повідомляється про такі події, друга з яких обмежує кількісний і якісний вияв першої або уточнює її, заперечуючи в чомусь її зміст: *Все спить, однак вже я не сплю* (М.Рильський). *Василько багато ще хотів дізнатися, але соромився запитати* (В.Підмогильний).

У реченнях із **протиставно-допустовою** семантикою (сполучники *але, однак*) саме протиставне значення ускладнюється значенням допустовості (одне явище повинно викликати було інше, але не викликало): *Діти пильно доглядали сад, але взимку зайці погризли молоденькі саджанці* (А. Яна). *Неможливо завжди бути героєм, та завжди можна залишитися людиною* (Й.-В. Гете), пор. синонімічне складнопідрядне речення: *Хоча діти пильно доглядали сад, взимку зайці погризли молоденькі саджанці* (складнопідрядне речення з підрядним допустовим). Посилюють протиставно-допустове значення частки *все ж, між іншим*: *Я з ними постійно листуюсь, але все-таки серце моє до них не лежить* (М.Хвильовий).

У реченнях з **протиставно-компенсувальною** семантикою (сполучники *зате, але* і под.) певне явище розглядається в різних аспектах, водночас один з них кваліфікується найчастіше негативно, а другий – позитивно: *Багато влітку доводиться на пасіці працювати, але зате взимку можна відпочити сповна* (І.Багрянний).

3.4. У складносурядних реченнях з приєднувальними сполучниками

друга частина виникає як щось додаткове до першої в самому процесі мовлення. Основним засобом зв'язку є сполучники на зразок *і тому, і притому, а й*: *Вода була теплою, але не зовсім чистою, і притому її було багато* (О.Слісаренко). *У подальшому артиль реорганізується, а тому я вважаю за необхідне повідомити вам про це зараз* (В.Підмогильний).

3.5. Складносурядні речення з пояснювальними сполучниками

вितворюють окрему групу в силу функційної специфіки сполучників *а саме, тобто*, які приєднують другу предикативну частину та водночас остання характеризується пояснювальною

семантикою щодо першої, її з'ява є раптовою й не зумовлена смислом першої: *Серце має власний автоматизм, тобто воно може скорочуватися без діяння зовнішнього чинника* (З журн.). *Задуми оповідань виникали, як правило, під час поїздки, під час зустрічей з людьми, тобто джерелом цих задумів було саме життя* (І.Семенчук). *Йому подобалися нові друзі, тобто він вважав їх своїми однодумцями* (З газ.).

4. Формальні типи складносурядних речень

Враховуючи граматичну семантику засобів, використовуваних для поєднання сурядних частин, і відштовхуючись від необмеженості / обмеженості сурядного ряду, можна виділити два формальні типи складносурядних речень:

1) речення **відкритої структури** (охоплюють складносурядні речення з єднальними (часовими) та розділовими відношеннями),

2) речення **закритої структури** (утворення з протиставними, зіставними, пояснювальними, градаційними, умовно-наслідковими та іншими відношеннями).

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання I.

Випишіть спочатку складносурядні речення, а потім прості ускладнені. Поясніть різницю між ними.

1. Хочу бачити, знати, чути, і любити, й творити красу (Л.Первомайський). 2. В повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився бурштиновий мед (М.Рильський). 3. А здебільшого стоять вони [дуби] навіть у погожу пору якщо не похмурі, то важкувато спокійні (Є.Гуцало). 4. Тече вода в синє море, та не витікає (Т.Шевченко). 5. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки і невідомі гості злітаються в садки (М.Рильський). 6. Таке розкішне над нами небо і такі ми до безмежності молоді! (В.Шевчук). 7. Хай вігер у вічі, умри, але не стій (за М.Бажаном). 8. Чужих два слова в пісні буде – і пісня вже тоді чужа! (Д.Павличко).

Завдання II.

До якої групи речень (відкритої чи закритої структури) відносяться подані речення. З'ясуйте, які смислові відношення наявні між частинами складносурядних речень.

1. Мороз прилине, синьо і прозоро розвісить скрізь інею сивий дим; і на шибках невидані узорі він намалює генієм своїм (В.Сосюра). 2. Сніг з кожною хвилиною густішає, і дедалі непрогляднішою ставала за вікном вируюча сіра каламуть (В.Козаченко). 3. Багато великих див, низку чудес світу створили люди за своє земне існування, але найбільшим з див було і є слово (Є.Колодійчук). 4. То вклониться їм зустрічна берізка, схиливши коси-віти мало не до землі, то впаде в око вся обкидана снігом ялинка... (А.Шиян). 5. Кинуло сонце сніп променів на село, і холодний Черемош задихав сивою парою, мов олень... (Р.Іванчук). 6. Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять

(А.Малишко). 7. Теплом дихала настояна на травах і квітах земля, а до лісу вже підкрадалась осінь (Ю.Збанацький). 8. Минулася буря – і сонце засяяло (М.Рильський).

Завдання III

Поставте розділові знаки. Поясніть їхнє вживання в поданих складносурядних реченнях.

1. Ми однастайні у труді і цим ми вічно молоді! (М.Рильський). 2. Я іду до гаю і в блакить без краю серце моє лине й птицею співає про весну чудесну на моїй Україні (В.Сосюра). 3. Ставок гребелька і вітряк з-за гаю крилами махає (Т.Шевченко). 4. Чого світання так ясніє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (М.Стельмах). 5. Цілюють серце промені останні І тихне відгомін пташиних трелів (Б.Кравців). 6. Ось уже кінчається луг і починаються густі як ліщина лози (А.Шиян). 7. А в головах ворон кричє а в ніженьках коник плаче (Народна творчість). 8. Сонечко ще не встало та небо на сході яснішало все більше і більше (А.Жук).

Завдання IV.

Продовжіть речення. Визначте смислові відношення в новостворених складносурядних реченнях.

1. Час летів, немов на крилах, і
2. Вже одспівали по дорогах горби швидким жнивам мелодії свої, і осені
3. Чи то мені здається, чи то
4. Наснилася радість, торкнулась чола, і я
5. Самотність – прірва між людьми, і
6. Пізнайте істину – і
7. Вилив душу в пісні український народ – і
8. Усе іде, але

Завдання V.

Замініть складносурядні речення, де це можливо, іншими синонімічними конструкціями. Які смислові та стилістичні відтінки цих синонімічних засобів?

1. Трави свіжістю пахли в теплі літа, і сходила мрія під віями вечора (В. Лучук). 2. І раптом темнь неба осяяв яскравий спалах, і над землею загуркотів перший грім (Я.Гримайло). 3. Зорі ті ж самі, одначе світ інакший (О.Пахльовська). 4. І зорі, як пелюстки, трепетали, І світ увесь по вінця голубів... (Б.Олійник). 5. Минулася буря – і сонце засяяло ... (М.Рильський). 6. Проїшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (М.Рильський). 7. Чи то людина зітхає, як річка, чи річка, як людина (М. Стельмах). 8. І приходять світанки, щоденних турбот адвокати, і несуть під пахвою тисячі різних справ (Л.Костенко).